

İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)

Basic Belief Principles of Ibâdiyya: al-Usûl al-Tis'a (Nine Principles)

Metin YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
Assistant Professor, Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Theology, Department of Kalâm
Van, Turkey
metinyildiz@yyu.edu.tr
orcid.org/0000-0003-3201-862X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 06 Nisan / April 2020
Kabul Tarihi / Accepted : 19 Nisan / April 2020
Yayın Tarihi / Published : 15 Haziran / June 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran / June
Cilt / Volume: 7 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 167-187

Atıf / Cite as

Yıldız, Metin. "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (2020), 167-187.

Doi: 10.33460/beuifd.715110

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: Zamanının siyasî olayları neticesinde ortaya çıkan Hariciliğin bir kolu olan İbâziyye, tevhîd ve mürtekeb-i kebîrenin isimlendirilmesi başta olmak üzere belli başlı itikâdî görüşlerle diğer Haricî fırkalardan farklılaşarak günümüze kadar varlığını devam ettirmiş bir kelâm fırkasıdır. İbâzî kelâmcılar Müslümanlar arasında inanç esaslarıyla ilgili ihtilafa neden olduğunu düşündükleri problemleri genellikle dokuz başlık altında zikretmişlerdir ve bunları temel inanç esaslarından saymışlardır. Çalışmamızda İbâziyye'nin temel inanç esasları arasında saydığı tevhîd, kader, adâlet, el-va'd ve'l-va'id, el-menziletu beyne'l-menziletayn, lâ menziletu beyne'l-menziletayn, el-emr ve'n-nehî, el-velâyet ve'l-beraat, el-esmâ ve'l-ahkâm meseleleri konu edinilecektir. Bu çalışmada amacımız İbâzîler tarafından dokuz temel inanç esasları olarak da kabul edilen el-usûlu't-tis'a'yı bir arada sunmaktır. Çalışmamız ayrıca İbâziyye'nin bu ilkeleri ile Mu'tezile'nin el-usûlu'l-hamsesini karşılaştırıp benzerlik ve farklılıklarını tespit etmeyi ve bunun neticesinde İbâziyye'nin özgünlüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, ilk teşekkül eden kelâm ekollerinden İbâziyye'nin temel inanç esaslarının diğer kelâm ekollerin görüşleriyle mukayeseli bir şekilde ele alınması, İbâziyye'nin daha yakından

tanınmasına ve yeni değerlendirmelerin yapılmasına imkân sunacağını umuyoruz. Çalışmada İbâziyye'nin insanın bireysel ve toplumsal sorumlulukları meselesini sorun edindiği, tevhid, adâlet ve insan fiilleriyle bağlantılı olarak Allah-insan ve insan-insan ilişkisi konularında özgün görüşlere sahip olduğu sonucuna ulaştık.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İbâziyye, İnanç, Tevhîd, Adâlet, Velâyet ve Berâet.

Abstract: *İbâdiyya, is a sect of kalâm which is a branch of Khârijism and which emerged as a result of the political events of its time, has differentiated itself from other Khârijite groups, with the distinctive religious views, namely the naming of tawhîd and who commit major sins. İbâdî theologians often cited the problems that they thought that caused the conflict of belief among the Muslims under nine headings and regarded them as basic beliefs. In this study, tawhîd, Divine decree, Justice, the intermediate position, no intermediate position, command and prohibition, walah and baraaah, the names and statutes matters which İbâdiyya regarded as basic principles of belief will be subjected. In this study, our aim is to present al-usûl al-tisa, which is accepted by İbâdis as the basis of nine beliefs together. Our study also aims to identify the similarities and differences by comparing these principles of İbâdiyya with the five principles of Mu'tazila and to reveal the genuineness of İbâdiyya. In this study, we hope that handling the basic principles of belief of İbâdiyya, which is one of the first consisted ecoles of kalâm in a comparative way with the views of other kalâm ecoles, will provide a better recognition and new evaluations. In the study, we came to the conclusion that İbâdiyya troubled the issue of individual and social responsibilities of man, and it had genuine views on the subject of God-man and man-man in connection with tawhîd, justice and acts.*

Keywords: *Kalâm, İbâdiyya, Faith, Tawhîd/Unity, Justice, Walah and Baraaah/Enmity.*

Giriş

Hicrî birinci yüzyılda ilk teşekkül eden kelim ekolü olduğu iddia edilen İbâziyye, Abdulmelik b. Mervân'ın (öl. 86/705) yönetiminin sonlarında vefat eden Abdullah b. İbâz'a nispetle isimlendirilmiştir. İbâzî kaynaklarından aktarılan bazı bilgilere göre mezhebin teşekkülü ve tesisi fıkıh ve usûl kaidelerini kuran Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd (öl. 93/712) tarafından gerçekleştirilmiştir ve Abdullah b. İbâz'ın ise Câbir b. Zeyd'e tabi olanlar arasında yer aldığı varsayılmıştır. Ayrıca şuna da belirtelim ki Kur'an tefsirini, hadîs ve fıkıh ilk kez tedvin edenlerin İbâzîler olduğu iddia edilmektedir.¹ Abdullah b. İbâz'ın Câbir b. Zeyd'ten önce ölmesiyle onun

1 Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Said ed-Dercinî, *Kitâbu Tabakâti'l-meşâyih bi'l-magrib*, thk. İbrahim Tallây (Buleyde/Cezayir: y.y, 1974), 2/205; Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye fi mevkibi't-tarih* (Sib/Umân: Mektebetu'd-Dâmirî l'in-Neşr ve't-Tevzî, 2008), 1/53-54; Bekir b. Said A'veşt, *Dirâsâtu'l-İslâmiyye fi'l-Usûli'l-İbâziyye* (b.y: ts.), 19-20, 22; Amr K. al-Nami, *Studies in İbadhism* (by: Open Mind, 2007), 14-15, 37, 44-45; Sâlim b. Hamd b. Süleymân el-Hârisî, *el-Ukûdu'l-Fiddiyye fi Usûli'l-İbâziyye* (Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017): 6, 131; Orhan Ateş, "İmam Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd ve İbâdiyye Fırkası İçindeki Yeri", *Eurasian Journal of Researches in Social and Economics Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2017), 60-62, 74, 80.

yerine Câbir'in geçtiği de ifade edilmektedir.² Kendilerini Ehlu'l-Hak, Ehlu'd-Davet ve Ehlu'l-İstikâmet olarak isimlendirdikleri, buna rağmen başkaları tarafından siyasî nedenlerden dolayı meşhur olmuş Abdullah b. İbâz'a nispetle İbâziyye olarak adlandırıldıkları ve bu ismi tercih etmedikleri de ifade edilmektedir. Câbir b. Zeyd'in takipçilerinin de kendilerini İbâzî lafzıyla anmalarının hicrî üçüncü asrın sonlarında başladığı zikredilmektedir.³

İbâziyye, zamanının siyasî olayları neticesinde ortaya çıkan bir fırka olmasına rağmen zamanla diğer Haricî firkalardan farklılaşarak tevhîd meselesi başta olmak üzere belli başlı itikâdî görüşleri benimsemiştir.⁴ İbâziler her ne kadar kendilerinin Haricilikle iltisaklı görülmelerine karşı çıkıyor olsalar da diğer Haricî firkalara göre daha mu'tedil bir çizgide bulunmuşlardır ve belki de bu özelliklerinden dolayı günümüze kadar varlıklarını koruyarak gelebilmişlerdir.⁵

Mu'tezile'nin temel inanç esasları el-usûlu'l-hamse/beş usûl⁶ şeklinde tasnif edildiği gibi İbâziyye'nin temel inanç esasları da İbâzî kelâmcılar tarafından genel olarak el-usûlu't-tis'a/dokuz usûl şeklinde tasnif edilmiştir.⁷ Çalışmamızın konusu olan İbâziyye'nin dokuz temel inanç esası şunlardır: Tevhîd, kader, adâlet, el-va'd ve'l-va'id, el-menziletu beyne'l-menzileteyn, lâ menziletu beyne'l-menzileteyn, el-emr ve'n-nehy, el-velâyet ve'l-beraat, el-esmâ ve'l-ahkâm. Ancak şunu da belirtelim ki İbâzî kelâmcılardan Telâtî'nin sekiz ilke zikrettiği ifade edilmektedir. Diğer bir İbâzî kelâmcı Tebgûrîn b. Dâvûd el-Melşûti (öl. 5./11. yy.) ise dokuz ilkeye ek olarak "el-esma ve's-sıfat" adlı müstakil bir ilke daha zikretmiştir. Hicrî beşinci yüzyılda yaşamış diğer İbâzî kelâmcı Ebû Zekeriyâ el-Cennâvunî, ümmetin bu dokuz meseleden dolayı ihtilafa düştüğünü söyler.⁸ Âmir eş-Şemmâhî de (öl. 792/1389) aynı şekilde *Metnu'd-diyânât* adlı muhtasar akaid metnine insanların bu dokuz usûlden mütevellid olarak ihtilafa düştüklerini zikrederek başlamaktadır.⁹

2 İsmail Albayrak, "İçimizdeki Öteki: Tefsirde Hâricî (İbâdî) Algılamasına Dair Genel bir Değerlendirme", *Usûl İslam Araştırmaları 4* (Temmuz-Aralık/2005), 10.

3 Komisyon, *Mu'cemu mustalahâtî'l-İbâziyye* (Maskat: Vezâretu'l-Evkâf ve's-Suûni'd-Diniyye, 2011), 1/3-4.

4 Mustafa Yüce, "Ebû Sâkin Eş-Şemmâhî'nin "Metnü'd-Diyânât" Adlı Risalesi Bağlamında İbâziyye'nin Kelâmî Görüşleri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 227.

5 İbâziyye'nin Haricî bir fırka olduğuyla ilgili geniş bilgi için bk. Metin Yıldız, "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzilerin Hariciliği Meselesi" *Kader* 16/2 (2018), 294-318.

6 Mu'tezile'nin beş esası ilk kez Ebu'l-Hüseyn el-Hayyat ile birlikte bir arada zikredilmiştir. Bu beş esasın hepsini kabul etmeyen kişinin Mu'tezilî olamayacağını şu şekilde ifade etmektedir: "Bunlardan hiçbirisi tevhîd, adalet, va'd ve va'id, el-menziletü beyne'l-menzileteyn, ve el-emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehy anil-münkerden müteşekkil olan usûlu'l-hamse'nin hepsini kabul etmedikçe Mu'tezile ismini almayı hak etmeyecektir. Her kimde bu beş özellik tam olarak yerleşirse o kişi Mu'tezilî olur." bk. Ebu'l-Hüseyn el-Hayyât, *Kitâbu'l-İntisâr Mu'tezile Savunusu*, çev. Metin Yıldız (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 197; Ayrıca Mu'tezile'nin beş ilkesi hakkında bk. Veysi Ünverdi "Mu'tezile'nin İnanç Sistemi; Usûl-i Hamse/Beş İlke ve Arka Planı", *Artuklu Akademi* 4/2 (2017), 1-28.

7 Komisyon, *Mu'cemu mustalahâtî'l-İbâziyye*, 2/1081.

8 Ebû Zekeriyâ Yahya ibnu'l-Hayr b. Ebi'l-Hayr el-Cennâvunî, *Kitâbu'l-Vad' muhtasarun fi'l-usûl ve'l-fıkıh*, thk. Ahmed b. Sâlih eş-Şeyh Ahmed - Bekîr b. Muhammed b. İsâ Fehhâr (Umân: Mektebetu'd-Dâmirî li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1436/2015), 68-69; Komisyon, *Mu'cemu mustalahâtî'l-İbâziyye*, 2/1081; Âmir Venis et-Tâhir, "Mukaddime", *Usûlu'd-dîn ev el-usûlu'l-aşra*, thk. Âmir Venis et-Tâhir Âmir (Maskat: Mektebetu'l-Ceyli'l-Vâid, 1426/2005), 9, 26.

9 Âmir eş-Şemmâhî, *Metnü'd-diyânât*, Pierre Cuperly, *Medhal ilâ Dirâseti'l-İbâziyye ve Akidetihâ*, çev. Ammar Cellâsî, nşr. Mûhammed Umâdî (Umân: Müessesetu Tâvâlt es-Sekâfiyye, 2003), 295-296. bk. Ateş, *Günümüz Ummân İbâdiyyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 168; Ahmet Bardak, "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd es-Sâlimî'nin Kelâmî Görüşleri", *Şarkiyât İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 778.

Çalışmamızda ilk dönem İbâzî kelimcilerden Melşûti'nin *Usûlu'd-dîn ev el-usûlu'l-aşra*, Cennâvuni'nin *Kitâbu'l-Vad'* ile *Akidetu't-tevhîd*, Âmir eş-Şemmahî'nin *Metnu'd-diyânât* adlı eserlerine sıklıkla başvuracağız. Yine son dönem İbâzî âlimlerinden Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî'nin (öl. 1332/1914) *Meşâriku envâri'l-ukûl* ve Ali Yahya Muammer'in *el-İbâziyye fi mevkibi't-tarih* adlı eserlerine referansta bulunacağız. Aynı şekilde konumuzla doğrudan bağlantılı olan klasik döneme ait diğer eserler ile günümüz çalışmalarına başvurmayı da ihmal etmeyeceğiz.

Bu çalışmada amacımız İbâzîler tarafından dokuz temel inanç esası olarak da kabul edilen el-usûlu't-tis'a ile Mu'tezile'nin beş usûlünün birbirine benzer olup olmadığını, varsa benzerliklerin neler olduğunu ve farklı olan hususlar varsa ne tür farklılıkların olduğunu tespit etmeye çalışmaktır. Ayrıca İbâzîlerin de kendi aralarında ana esaslar bağlamında farklı düşünüp düşünmediklerine de temas etmeye çalışacağız. Bu araştırmanın neticesinde İbâziyye'nin özgünlüğünü ve Kelâm ilmindeki yerini ortaya koymayı amaçlamaktayız. İlk teşekkül eden kelâm ekollerinden İbâziyye'nin temel inanç esaslarının diğer kelâm ekollerinin görüşleriyle mukayeseli bir şekilde bir arada ele alınması İbâziyye'nin daha yakından tanınmasını ve literatüre bir katkı sağlayacağını umuyoruz. Çalışmamızda İbâziyye'nin temel inanç esaslarını mukayese ve analitik yöntemle ele alacağız.

1. Tevhîd

İslâm düşüncesinin teşekkülünde başat rol oynayan kelâm ekolleri Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliğini en öncelikli konular arasında değerlendirmişlerdir. İlk kelâm firkaları arasında yer alan İbâziyye de tevhîd meselesini en öncelikli meseleler arasında görmüştür. Allah Teâlâ'yı mahlûkata benzemekten tenzih etmeyi, Kur'an'da yed ve istiva gibi teşbihi vehmettiren ayetleri te'vil etmeyi bu konu bağlamında ele almıştır.¹⁰ Melşûti'ye göre tevhîd, kulun fiilidir yani Allah Teâlâ'nın sıfatlarıyla birlikte tek olması ve O'ndan teşbihin nefyedilmesidir. Hem mü'minlerin Allah'ı birlemesi hem de Allah'ın bizzat kendisini bir olduğunu bildirmesidir. Çünkü gerçek anlamda vâhid yani bir olan sadece Allah Teâlâ'dır ve mahlûkatın aksine kendisinde herhangi bir sayı ve parçalanma terettüp etmez. Aynı şekilde ön-arka, sağ-sol, alt ve üst yönlerinde müteşekkil olan cisim ve cismaniyet özelliklerinden de münezzehtir. Bu özellikler yaratılmış olmaya ve bir yaratıcıya gereksinim duymaya delâlet eder.¹¹

İbâzî inanç sistemine göre Allah'ın zatında bir olması, sayılıp cüzlere ayrılmaması yani cisim olmaması; sıfatlarında bir olması ulûhiyyet, rubûbiyyet,

10 Muammer, *el-İbâziyye fi mevkibi't-tarih*, 54; Venis et-Tâhir Âmir, "Mukaddime", *Usûlu'd-dîn ev el-usûlu'l-aşra*, mlf. Tebgurîn b. Dâvûd el-Melşûti, thk. Venis et-Tâhir Âmir (Maskat: Mektebetu'l-Ceyli'l-Vâid, 1426/2005), 26, 31.

11 Tebgurîn b. Dâvûd el-Melşûti, *Usûlu'd-dîn ev el-usûlu'l-aşra*, thk. Venis et-Tâhir Âmir (Maskat: Mektebetu'l-Ceyli'l-Vâid, 1426/2005), 77-80; Âmir, "Mukaddime", 27-28.

ilim, irade, kudret vb. sıfatlarda eşsiz olması ve hiçbir şeyin O'nun gibi olmaması; fiillerinde bir olması ise fiillerini bizzat kendisi yapması ve hiç kimsenin O'nun yaptığı fiilleri yapamaması anlamına gelir.¹² Her ne kadar Cennâvunî'de olduğu gibi bir kısım İbâzî metinde masdar kalıbında yani meânî sıfatları tarzında bu lafızlar geçse de İbâzî kelâmcılar Mu'tezile'de olduğu gibi meânî sıfatlarının varlığını kabul etmezler. Örneğin Cennâvunî "Allah'ın bu sıfatlarla (ilim, kudret, irade, hayat, kelâm, sem' ve basar) vasıflanmasının, bu niteliklerin zıtlarının O'ndan nefyedilmesi anlamına geldiğini" söyler. "Allah ölü olmayan Hayy, cahil olmayan Âlim, âciz olmayan Kâdir, zorunlu ve mecbur olmayan Mürîd, dilsiz olmayan Mütekellim, sağır olmayan Semî' ve kör olmayan Basîr'dir."¹³ şeklindeki ifadeleri bu hususu te'yid etmektedir.

Cennâvunî'ye göre tevhîd Allah Teâlâ'yı birmektedir. Allah'ı birmekten kastedilen ise Allah'tan benzerlik ve denklîği nefyetmektir. Benzerlik ve denklîğin nefyedilmesi ise Allah'ın sahip olduğu niteliklerle mahlûkatı nitelememek ve mahlûkatın sahip olduğu niteliklerle Allah'ı tavsif etmemektir.¹⁴ Hicrî sekizinci asırda yaşamış Amr İbn Cümei'nin *Akîdetü't-tevhîd* adlı eserini şerh eden Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyîş de (öl. 1332/1914) mensubu bulunduğu İbâzî geleneğe uyararak tevhîdi "Allah Teâlâ'yı sıfatlarından, fiillerinden ve sözlerinden birmek ya da Yüce Allah'ın zatının diğer zatlardan ayrı olduğunu kabul etmek ve sıfatlarından tatile gitmemek" şeklinde tanımlamıştır.¹⁵

İbâziyye'nin Allah Teâlâ'nın sıfatları hakkındaki değerlendirmesi Allah'ın sıfatlarının zatının aynısı olduğu ve zatının gayrısı olmadığı şeklindedir. Melşûti'nin müstakil bir ilke olarak ele aldığı "el-esma ve's-sıfat" diğer İbâzî kelâmcılar tarafından müstakil bir ilke olarak ele alınmamış ve bu konu tevhîd ilkesi bağlamında zikredilmiştir. Örneğin Şemmâhî'ye göre Allah Teâlâ'nın ismi O olduğu gibi sıfatları da bizzat O'dur.¹⁶ Sıfatların zatının aynı olduğunu ve gayrısı olmadığını söyleyerek Eş'arî ve Mâturîdîlerin "ne zatının aynısı ne de gayrısı" şeklindeki değerlendirmelerinden farklı düşünmektedir.

Diğer birçok kelâm ekolünde olduğu gibi İbâziyye de Allah Teâlâ'yı cisme benzeten Müşebbihe'yi sert bir şekilde eleştirmiştir. İbâzî kelâmcılar Allah Teâlâ'nın cisim olmadığını, ama kendisine şey ve mevcûd denilmesinin ise bir sakıncasının olmadığını savunmuşlardır. Çünkü cisimde yaratılmışlık özelliği

12 Cennâvunî, *Kitâbu'l-Vad'*, 58; Ferhât el-Ca'birî, *el-Bu'du'l-hadârî li'l-akîdeti'l-ibâziyye* (b.y: Matbaatu'l-Elvân el-Hadîse, 1987), 252-253; Yüce, "Ebû Sâkin Eş-Şemmâhî'nin "Metnü'd-Diyânât" Adlı Risalesi Bağlamında İbâziyye'nin Kelâmî Görüşleri", 227-228.

13 Cennâvunî, *Kitâbu'l-Vad'*, 58.

14 Ebû Zekeriyâ Yahya el-Cennâvunî, *Akîdetü't-tevhîd*, "Une Profession de Foi İbâdîte: La Profession de Foi d'Abû Zakariyyâ' Yahyâ ibn al-Hâyr al-Gannâwunî", mlf., Pierre Cuperly, *Bulletin d'Etudes Orientales* 32-33 (1981-1982), 50.

15 Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-tevhîd*, thk. Mustafa b. en-Nâsir Vinten (Gardâye/Cezayir: Matbaatü'l-Arabiyye, 1422/2001), 74.

16 Şemmâhî, *Metnu'd-diyânât*, 295.

varken şey ve mevcûta ise böyle bir özellik yoktur. Melşûti'ye göre Allah'ı mahlûkata benzeten ve O'nun cisim olduğunu iddia edenlerin gerekçe ve iddiaları şöyledir: "Sizin, Allah'ın şey, mevcûd, hay ve fâil olduğunu iddia ettiğiniz gibi biz de Allah'ın cisim ve nur olduğunu iddia ediyoruz. Çünkü müşahede ettiğimiz her şeyde fâil olan canlı, ancak cisim olur."¹⁷ Melşûti, bu iddiaları şu şekilde eleştirmektedir: "Allah Teâlâ kendisinin şey ve mevcûd olduğunu haber vermiştir. Ama herhangi bir haberinde sizin iddia ettiğiniz gibi kendisinin cisim ve suret olduğunu bildirmemiştir. Bilakis 'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.'¹⁸ ve 'Hiç, O'nun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?'¹⁹ sözleriyle kendisinin cisim olmadığını ve kendisinden cismaniyet özelliğini nefyettiğini haber vermiştir."²⁰ Ona göre bir şey olmayan, mevcûd olmayandır ve mevcûd olmayan da yok olandır. Zira bir şey "şey" değildir denildiğinde o şey iptal edilir, ama bir cisim değildir denildiğinde sadece cisim özelliği nefyedilir.²¹ Cennâvunî ise İslâm ümmetinin Allah Teâlâ'nın bir olduğu, hiçbir şeye benzemediği, isim, sıfat ve zât yönüyle hiçbir şeyin O'na benzemediği hususunda ittifak ettiğini zikreder. Ona göre Müşebbihe'den Allah Teâlâ'nın el, yüz ve göz gibi insan uzuvlarına benzer uzuvlarının olduğunu, uzun, geniş, et, kandan müteşekkil bir cisim olduğunu iddia edenler olduğu gibi, cisimlere benzemeyen bir cisim olduğunu iddia edenler de olmuştur. Cennâvunî, Müşebbihe'nin Allah Teâlâ'yı mahlûkata benzettiği için ümmetin tevhîd hakkındaki görüşlerini nakzettiğini ve bu iddialarından dolayı apaçık bir sapıklığa ve küfre düştüğünü ifade eder.²²

2. Kader

Kelâmcıların en çok tartıştıkları ve önemsedikleri meselelerden birisi de insan fiilleri ve Allah Teâlâ'nın ilim, irade ve kudreti ile bağlantılı olan kader meselesidir. İnsan fiilleri ve Allah'ın ilim, irade ve kudreti meselesinde Kaderiyye ve Cebriyye'nin birbirine karşıt görüşleri ve bu iki görüşün ortasını bulmaya çalışan yaklaşımların yer aldığı kelâm tarihindeki kader meselesi İbâziyye'de de tartışılmıştır. Cennâvunî, İslâm ümmetinin Allah Teâlâ'nın halik, O'nun dışındaki her şeyin mahlûk olduğu konusunda hemfikir olduğunu, ama Kaderiyye'nin Allah Teâlâ'nın insanın fiillerini yaratmadığı iddiasıyla ümmetin bu konu hakkındaki görüşünü nakzettiğini söyler.²³ İbâzî kelâmcılar, insanların kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu iddia eden Kaderiyye'yi eleştirdikleri gibi insandan tüm sorumlulukların kaldırıldığını iddia eden Cebriyye'yi de eleştirmişlerdir. İbâziyye, insan fiilleri meselesinde Kaderiyye'ye karşı çıkmıştır ve insanın ihtiyar ve iktisabının olduğunu savunan kesb nazariyesi ile de Eş'ariyye ile hemfikir

17 Melşûti, *Usûlu'd-din ev el-usûlu'l-aşra*, 80; Âmir, "Mukaddime", 27-28.

18 Kur'an Yolu (Erişim 07 Nisan 2020), eş-Şûrâ 42/11.

19 Meryem 19/65. Melşûti'nin aktarmış olduğu diğer ayetler ise şunlardır: el-En'âm 6/3; el-Hadid 57/4.

20 Melşûti, *Usûlu'd-din ev el-usûlu'l-aşra*, 80-81.

21 A'veşt, *Dirâsâtu'l-İslâmiyye fî Usûli'l-İbâziyye*, 48; Melşûti, *Usûlu'd-din ev el-usûlu'l-aşra*, 80-81.

22 Cennâvunî, *Kitâbu'l-Vad'*, 69-70.

23 Cennâvunî, *Kitâbu'l-Vad'*, 70.

olmuştur.²⁴ Hatta Madelung'a göre İbâziyye'nin kader hakkındaki görüşü Eş'arî tarafından neredeyse hiç değiştirilmeksizin kabul edilmiştir.²⁵ Kesb nazariyesi fiillerde sadece Allah Teâlâ'nın fâil olması, her şeyi yaratmadan önce takdir etmesi ve Allah'ın yaratması ile insanın kesbi ile işlediği fiillerinin bir araya gelmesidir. Fiiller Allah tarafından yaratılmıştır ve kullar tarafından ise kesb edilmiştir.²⁶

İbâziyye'nin kesb nazariyesi hem Kaderiyye hem de Cebriyye'ye yönelik bir eleştiridir ve kadere iman meselesinde tutunulacak orta yoldur.²⁷ Kaza ve kadere imanı inanç esaslarından sayan İbâziler,²⁸ görüşlerini temellendirmek için ilk dönem imamları Rebî' b. Habîb'den (öl. 180/796) rivayetle Hz. Peygamber'den aktarılan şu hadis-i şerifi de kullanmışlardır: "Ubâde b. es-Sâmit'ten Resulullah'ın şöyle dediği bana ulaştı: Hayır ve şerri ile kaderin Allah'tan olduğuna iman etmedikçe imanı bulamayacak, hakikatine ulaşamayacak ve iman etmiş olmayacaksın."²⁹ Âmir eş-Şemmâhî de Allah Teâlâ'nın her şeyi bildiğini, dilediğini ve yarattığını ve hayır ve şerri ile birlikte kaderin Allah'tan olduğunu zikretmekte ve bunu din yani inanç olarak kabul ettiklerini vurgulamaktadır.³⁰

İnsan fiilleri meselesinde İbâzî kelâmcılar arasında da tam bir konsensüsün sağlanmadığını söylemek mümkündür. İlk dönem İbâzî kelâmcılarından Ebû Hazr Yağla b. Zeltâf (öl. 380/990) "*Göklere, yeri ve ikisinin arasındaki her şeyi yarattı.*"³¹ ayetini delil getirerek insan fiillerinin de gökler ve yer arasında yer alan durumlardan birisi olduğunu ve bundan dolayı kulların fiillerinin de yaratılmış olduğunu savunmaktadır. O, insan fiilleri meselesinde Kaderiyye'nin ve Mücbire'nin iki aşırı uçta yer aldıklarını, ama kendilerinin ise Allah'ın takdir ve kudreti ile insanın irade ve kesbini vurgulamakla iki görüş arasında mu'tedil bir

24 İmam Ebû Muhammed Abdullah b. Humejd es-Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*, tsh. eş-Şeyh Ahmed b. Hamd el-Halîlî, thk. Abdurrahman Umeyra (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1409/1989), 2/170-171; Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi't-tarih*, 54; Âmir, "Mukaddime", 36-37.

25 Wilferd Madelung, "Eş'arî Öncesi Kelâma Şii ve Harici Katkı", çev. Süleyman Akkuş, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2007): 183.

26 Âmir, "Mukaddime", 39.

27 Âmir, "Mukaddime", 36.

28 Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi't-tarih*, 54; Yüce, "Ebû Sâkin Eş-Şemmâhî'nin "Metnü'd-Diyânât" Adlı Risalesi Bağlamında İbâziyye'nin Kelâmî Görüşleri", 241.

29 Rebî' b. Habîb el-Ferâhîdî, *el-Câmiu's-Sahîh Müsnedü'l-İmam er-Rebî' b. Habîb* (Umân: Vezâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'd-Diniyye, 1432/2011), "Bâbun fî'l-Kader ve'l-Hazer ve't-Tetayyür", 12 (No. 73), (1/22). İbâzîlerin kadere iman meselesinde Rebî' b. Habîb'den aktarmış oldukları hadisler Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Müslim ve birçok muhaddisten de aktarılmıştır. Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'inin son iki cüz'ünde aktarmış olduğu rivayetlerin çoğunlukla Cebriyye'nin iddialarına yakın olsa da yer yer insanın özgürlüğüne yönelik rivayetlerin de olduğu ve birçok rivayetin de mevzu hadis kitaplarında yer alan rivayetler olduğu ifade edilmektedir. Şunu da belirtelim ki *Müsned*'in aslı olduğu zikredilen ilk iki cüz'de ise bu tür rivayetlere yer verilmemesi Rebî' b. Habîb'in bu tür rivayetleri sahih görmediği ya da *Müsned*'in son iki cildindeki rivayetlerde müstensihlerin tedahüllerinin olma ihtimalinin de olduğu da ifade edilmektedir. bk. Ahmed Özdemir, *İbâziyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebî' b. Habîb'in Müsnedi* (Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018), 327-332.

30 Şemmâhî, *Metnü'd-diyânât*, 295; Şemmâhî'nin konu hakkındaki görüşleri için bk. Yüce, "Ebû Sâkin Eş-Şemmâhî'nin "Metnü'd-Diyânât" Adlı Risalesi Bağlamında İbâziyye'nin Kelâmî Görüşleri", 241

31 el-Furkân 25/59.

çizgide hareket ettiklerini ifade etmektedir.³² Bir diğer İbâzî kelâmcı Ebu'l-Munzir Seleme b. Müslim el-Avtebi'ye (öl. 6./12. yy.) göre ise insan, güç yetirdiği fiillerinin yaratıcısıdır, ama insanın güç yetirmediği fiilleri ise Allah tarafından yaratılmıştır.³³

Sâlimi'ye göre insan fiillerinin Allah Teâlâ tarafından yaratılmadığını iddia eden kişi fâsık, münafık ve ahmaktır. Ona göre vâsıl b. Atâ ile birlikte Mu'tezile Allah Teâlâ'nın fiillerimizin yaratıcısı olduğunu inkâr etmiştir ve bundan dolayı da fâsık olmuşlardır.³⁴ Madelung'a göre Haricî ya da İbâzî kelâm doktrini Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (öl. 324/936) tarafından sunulduğu şekliyle katı kadercidir. Eş'arî, insanın özgür iradesini tasdik etme hususunda Mu'tezile gibi düşünen birkaç Haricî grubu da zikretmiştir. Madelung'a göre İbâziyye'nin Allah'ın irade sıfatının zâtî ve ezeli olduğunu benimsemesi kadere iman hakkındaki genel görüşünü yansıtmaktadır. Allah'ın olacağını bildiği şeyin olacağına ve olmayacağını bildiği şeyin olmayacağına inandıkları için insanın hiçbir şey yapamayacağını savunmuşlardır.³⁵ Zaten Eş'arî de İbâziyye ile Mu'tezile'nin neredeyse benzer görüşleri savunduklarını, ama irade meselesinde İbâziyye'nin Mu'tezile'den farklı görüşte olduğunu aktarmaktadır.³⁶

Netice itibarıyla şunu da ifade edelim ki İbâziyye'nin de kader meselesi bağlamında kullanmış olduğu kesb nazariyesini ilk önce Dırâr b. Amr (öl. 200/815) dile getirmiş ve Eş'arîler ile Mâtürîdîler tarafından kader meselesinde takip edilen mu'tedil bir yol olmuştur. İbâzî kelâmcılar da mezkûr şahıs ve ekollerin kullanmış olduğu kesb nazariyesini kullanmışlardır ve onlarla bu konuda hemfikir olmuşlardır. Zaten son dönem İbâzî âlimlerden Ebû Rebî' Süleyman el-Bârûnî (1895-1962), İbâziyye'nin insan fiilleri meselesinde Mücbire ve Kaderiyye gibi düşünmediğini, Eş'ariyye gibi halk ve kesb görüşünü benimsediğini söylemektedir.³⁷

3. Adâlet

İbâzî kelâmında temel inanç esaslarından zikredilen adaletin lügat anlamı istikâmettir, her hak sahibine hakkını vermektir ve her şeyi yerli yerine koymaktır. Zulüm ya da adaletsizliğin lügat anlamı ise sapmadır. Allah hakkında ta'dil, tevhihtir ve tecvîr/zulüm ise Allah'a ortak koşup O'nu inkâr etmektir.³⁸ Mu'tezile'de adalet, aklın hikmet açısından gerektirdiği bir şey olarak fiilin zorunlu bir şekilde

32 Ebû Hazr Yağla b. Zeltâf, *er-Red alâ cemî'i'l-muhallifîn*, thk. Amr Halife en-Nâmi (Sib/Umân: Mektebetu'd-Dâmîri li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1428/2008), 46-47, 50-51.

33 Avtebi, *Kitâbu'd-Diyâ*, 1/604.

34 es-Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*, 2/173-174.

35 Madelung, "Eş'arî Öncesi Kelâma Şii ve Haricî Katkı", 179-182.

36 Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-islâmiyyin ve ihtilâfû'l-musallîn*, nşr. Naîm Zerzûr (Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1426/2005), 1/99, 108-109.

37 Ebû Rebî' Süleyman el-Bârûnî, *Muhtasarü tarih'i'l-İbâziyye* (b.y.: Mektebetu'd-Dâmîri, 1995), 2-3. Eş'ariyye'nin insan fiilleri hakkındaki görüşleri için bk. Mehmet Keskin, *İmam Eş'arî ve Eş'arilik* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013), 262-270; Uysal, "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kesb Nazariyesi", 42-45 , 262-270.

38 Âmir, "Mukaddime", 38-39; Komisyon, *Mu'cemu mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/675-676.

ve maslahat gereği ortaya çıkmasıdır. Allah'ın bütün mahlûkâtı kendilerinin faydaları ve salâhları için yaratmasıdır. İbâziyye'de ise Allah'ın kendi mülkünde dilediği şekilde fiilde ve hükümde bulunmasıdır. Kader meselesinde olduğu gibi adâlet meselesinde de yine insanın fiilleri ve Allah Teâlâ'nın yaratıcılığı meselesi tartışılmıştır. İbâzî kelâmcılar kesb nazariyesi ile hareket ederek Allah Teâlâ'nın bir şeyi yapmaya mecbur etme fikrinden sakınmışlardır.³⁹

Melşûti ve Cennâvunî, İslâm ümmetinin Allah Teâlâ'nın adaletli olduğu ve O'na zulmün nispet edilemeyeceği hususunda hemfikir olduğunu, ama Mücbire'nin Allah Teâlâ'nın insanı kınayıp daha sonra azaba uğratmasına sebep kıldığı fiillerini yapmaya zorladığı şeklindeki iddiasıyla bu icmayı nakzettiğini ifade etmektedirler.⁴⁰ Melşûti, Allah Teâlâ'nın iman ve küfür başta olmak üzere insana dilediği şekilde hareket etme özgürlüğünü verdiğini ayetlerle izah etmeye çalışmaktadır. Ona göre Mücbire'nin iddiasından çıkan netice insana yönelik emir ve nehyin ve ödülün iptal edilmesi gerekir. Öyle ki insanın ne bir kesbi ne de tercihi kalır. Bu durumda fiili olmayan birisine emir ve nehye bulunanın abes işlerle uğraşan zâlim birisi olması gerekir. Aynı şekilde hikmetli ve adâletli de olmaz.⁴¹ İnsanlar isyan edip küfre düştükleri ve hadlerini aştıkları için Allah Teâlâ tarafından azaba uğratılırlar ve aynı şekilde itaat edip kullukta buldukları ve Allah'tan sakındıkları için sevaba nail olurlar.⁴²

Şemmâhî de Mücbire'nin iddialarını eleştirerek kulların fiillerinin herhangi bir zorlama olmaksızın onların kendi kesb ve fiilleriyle meydana geldiğini ifade etmektedir. Bu konu hakkındaki görüşünü desteklemek için "*Şüphesiz Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler.*"⁴³ ayetini kullanmıştır. Ona göre bu ayette de açıkça görüldüğü gibi Allah Teâlâ'ya zulüm nispet edilemez ve O âdildir ve bundan dolayı da insanları işlemedikleri bir fiil ve suçtan dolayı cezalandırmaz. İnsanların fiilleri kendi kespleri ve amelleriyle gerçekleşmektedir.⁴⁴

Yukarıdaki ifadelerden hareketle İbâziyye'nin temel inanç esasları arasında yer alan kader ve adâlet ilkelerinin birbirlerini tamamlayan unsurlar olduğunu söyleyebiliriz. Hatta her iki ilke insan ve Allah ilişkisini konu edindiği için bir başlık altında ele alınması da mümkündür.

4. Va'd Ve Va'id

Va'd, Allah Teâlâ'nın tövbe üzerine muti olarak yaşayıp mü'min bir şekilde dünyada ayrılan kişinin ahirette sevabı hak edeceğine dair olan sözüdür. Va'id ise

39 Hayyât, *Kitâbu'l-İntisâr Mu'tezile Savunusu*, 86-87, 104-106; Âmir, "Mukaddime", 38-39.

40 Cennâvunî, *Kitâbu'l-Vad'*, 53; Melşûti, *Usûlu'd-dîn ev el-usûlu'l-aşra*, 102.

41 Melşûti, *Usûlu'd-dîn ev el-usûlu'l-aşra*, 103-104

42 Melşûti, *Usûlu'd-dîn ev el-usûlu'l-aşra*, 97.

43 Yûnus 10/44.

44 Şemmâhî, *Metnu'd-diyânât*, 295; Yüce, "Ebû Sâkin Eş-Şemmâhî'nin "Metnü'd-Diyânât" Adlı Risalesi Bağlamında İbâziyye'nin Kelâmî Görüşleri", 244.

büyük günah işlediği halde ölmeden önce tövbe etmeyen kişiye ahirette azabın olacağına dair olan tehdittir. Yoldan çıkıp kâfir olma ve Allah Teâlâ'nın azabıyla ilgili haberler ve kötülük ve çirkinlikle ilgili tüm haberler va'dtir. Mu'tezile'de olduğu gibi⁴⁵ İbâziyye'de de va'd ve va'id ilkesi akidevi bir ilke olarak kabul edilmektedir. Öyle ki va'id ehline berâetin vacip olduğu ve buna riayet etmeyen kişinin ise şirke düştüğü ifade edilmektedir.⁴⁶

İbâzî kelâmcılar Allah Teâlâ'nın va'd ve vâidiyle ilgili sözlerine sadık olduğunu ve yalancı olmadığını söyleyerek Mürcie, Haşeviyye, Şukkâk, Cehmiyye ve Mâlikiyye'ye reddiyede bulunmuşlardır. Onlara göre Allah Teâlâ, dinine uyan mü'minlere yönelik va'dini yerine getirecektir ve mü'minler cennette ebedî olarak yaşayacaklardır. Tövbe etmeksizin ölen mürtekeb-i kebîrenin itaatleri bâtıldır ve Allah Teâlâ onların cehennemde ebedî kalacaklarına dair olan vâidini de tatbik edecektir. İbâziyye'ye göre bu ilke her hak sahibine hakkının teslim edildiği adl-i ilâhî ile bağlantılıdır ve Allah Teâlâ'ya zulüm ve adaletsizlik nispet edilemez. Mürcie ve Eş'ariler ise cehennemde ebedî kalmanın sadece kâfirler için olduğunu, isyankâr Müslüman olan mürtekeb-i kebîrenin durumunun ise Allah'a kaldığını, dilerse onları cezalandıracağını ve yine dilerse bağışlayacağını savunmuşlardır. Ümmetin Allah Teâlâ'nın va'd ve vâidine sâdik kalacağı konusunda icma etmesine rağmen Mürcie ve Haşeviyye'nin, Allah Teâlâ'nın kullarını cehennemde çıkartabileceği şeklindeki iddialarının bu icmayı nakzettiğini söylerler. Öyle ki Kur'an'ın hiçbir yerinde insanların cehennemde çıkartılacağına dair bir ayet olmadığı halde ve hatta Allah Teâlâ onların cehennemde ebedî kalacaklarını ve onları çıkartacak hiç kimsenin olmadığını zikretmesine rağmen Mürcie bunu iddia etmiştir.⁴⁷

İbâzî kelâmında vâid hükmünün gerçekleşebilmesi için ileri sürülen şartlardan bazıları şunlardır: Tövbe edilmemesi, iyiliklerin olmaması, insanların bidate davet edilmesi veya ısrarlı bir şekilde tövbe etmeksizin büyük günahlar üzerine ölmek. Zira tövbe etmek günahların bağışlanmasını sağladığı gibi iyilikler de günahları giderir. Aynı şekilde ma'siyet esnasında geri dönmek de bağışlanma sebebidir.⁴⁸ Ebu Yakup Yusuf b. İbrahim el-Vercelânî'ye (öl. 570/1171) göre Allah Teâlâ'nın vâidini hesaba katmaksızın O'nun bağışlayıcılığını ileri sürenler ve cehennemden çıkmayı mümkün görenler hikmete muhalif davranmışlardır ve tutundukları hadisler de meşhur ve mütevatir olmadığı için kesin bilgi ifade etmez. Çünkü Allah

45 Mu'tezile'nin va'd ve va'id hakkındaki görüşü için bk. Ünverdi "Mu'tezile'nin İnanç Sistemi; Usûl-i Hamse/Beş İlke ve Arka Planı", 16-18; Orhan Aktepe, "Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Va'id İlkesi", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (2011), 158-165.

46 Şemmahî, *Metnu'd-diyânât*, 296; Etfafeyyîş, *Şerhu Akideti't-tevhid*, 381; Yüce, "Ebû Sâkin Eş-Şemmahî'nin "Metnu'd-Diyânât" Adlı Risalesi Bağlamında İbâziyye'nin Kelâmî Görüşleri", 244-245.

47 Melşûti, *Usûlu'd-din ev el-usûlu'l-aşra*, 106-108; Cennâvunî, *Akidetu't-tevhid*, 53; Ebû Ya'kub Yusuf İbrahim Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, thk. eş-Şeyh Sâlim b. Hamed el-Hârisî (Maskat: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1427/2006), 2/41; Şemmahî, *Metnu'd-diyânât*, 296; Etfafeyyîş, *Şerhu Akideti't-tevhid*, 381; Âmir, "Mukaddime", 41-43.

48 Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 2/46-47.

Teâlâ'nın "Ben bu (konudaki) uyarıyı/vaîd size önceden yaptım. Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim."⁴⁹ sözünden sonra bu hadîs vehim/zan hükmünde kalır.⁵⁰

Adl-i ilâhîye vurgu yapan İbâzî kelâmcıların yukarıdaki ifadelerden de görüldüğü gibi Mu'tezile'nin va'd ve vaîd ilkesinin aynısını savunduklarını söyleyebiliriz.

5. el-Menziletu Beyne'l-Menzileteyn

Büyük günah meselesi bağlamında Vâsıl b. Atâ tarafından öne sürülen el-Menziletu beyne'l-menzileteyn ilkesine göre mürtekeb-i kebîre ne mü'mindir ne de kâfirdir, bilâkis ikisi arasında yer alan bir konumdadır, yani fâsıktır. İbâziyye'yi diğer Haricî fırkalardan ayıran görüşlerden birisi de mürtekeb-i kebîre hakkındaki değerlendirmeleridir. Onlara göre büyük günah işleyen kişi mü'min olmadığı gibi kâfir de değildir yani müşrik değildir, ama muvahhittir. Şirk küfrü değil de nimet küfründedir. Melşûti'ye göre bunun anlamı şirk ile iman arasında yer alan nifak yani münafıklıktır ve bu kişiler Hz. Peygamber ile birlikte beraber hareket ettikleri halde amelleri boşa gidecektir. Bu kişiler ne Müslümanların anılmayı hak ettikleri isimlerle anılabilirler ne de hüküm ve inkâr açısından müşrik olarak isimlendirilebilirler. Çünkü Allah Teâlâ'nın ve Resulü'nün münafıklar hakkındaki had, kırbaçlama ve hırsızın elinin kesilmesi gibi hükümleri onların müşrik olmadıklarını, ama müvahhit olduklarını açıkça ortaya koyup ispatlamaktadır.⁵¹

İbâzî kelâmcılar iman ile şirk arasında nifak lafzını kullanarak isimlendirme bakımında Mu'tezile'den farklı bir yaklaşım göstermiş olsalar da mümin ile kâfir dışında üçüncü bir kategori kabul etme açısından benzer bir yaklaşımdan bahsedilebilir. Örneğin Şemmâhî'ye göre münafık ne mü'mindir ne müşriktir. Aynı şekilde müşrik de ne mü'mindir ne münafıktır. Yine mü'min de ne müşriktir ne münafıktır.⁵² Mu'tezile'de iki makam arasında bir makamın varlığını öne sürmüş ve İbâziyye'den farklı olarak bu ara makama fîsk ismini vermiştir.⁵³ Mu'tezile büyük günah işleyip tövbe etmeyen kişiyi fâsık olarak isimlendirirken İbâziyye ise küfrân-ı nimet ya da ameli nifak olarak isimlendirmiştir.⁵⁴

İbâziyye'nin bu ilkesi de Mu'tezile'nin va'd ve vaîd ilkesinde olduğu gibi mürtekeb-i kebîrenin tövbe etmeksizin ölümü neticesinde cehennemde ebedî

49 Kâf 50/28-29.

50 Vercele'ni, *ed-Delil ve'l-burhân*, 2/47.

51 Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1/97; Melşûti, *Usûlu'd-dîn ev el-usûlu'l-aşra*, 114-115, 118-120, 122; Bârûni, *Muhtasarü tarihî'l-İbâziyye*, 74; Âmir, "Mukaddime", 44; Cemalettin Erdemci, *İbn Sellam el-İbâdî ve İtikadi Görüşleri* (Van: Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 78-79; Yıldız, "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Haricîliği Meselesi", 313-314.

52 Şemmâhî, *Metnu'd-diyânât*, 296; Yüce, "Ebû Sâkin Eş-Şemmâhî'nin "Metnü'd-Diyânât" Adlı Risalesi Bağlamında İbâziyye'nin Kelâmî Görüşleri", 237-238.

53 Hayyât, *Kitabu'l-İntisar Mu'tezile Savunusu*, 236 vd.

54 Muammer, *el-İbâziyye fi mevkibi't-tarih*, 73-75; Âmir, "Mukaddime", 44.

olarak kalacağı iddiası doğrultusunda şekillenmiştir.⁵⁵ İlk dönem İbâzî âlimlerden İbn Sellâm el-İbâz'a (öl. 273/887) göre mürtekb-i kebir'e tevbe ederse bağışlanır, ama günahından pişman olup tevbe etmezse Müslümanların ondan teberrî etmesi gerekir. Öyle ki Kur'an'ı kabul ettiği halde işlediği ma'siyetten dolayı tevbe etmeyip o halde ölürse cehennem ona vacip olur.⁵⁶

6. Lâ Menziletu Beyne'l-Menzileteyn

İbâziyye'nin temel inanç esaslarından birisi olan lâ menzilete beyne'l-menzileteyn ilkesine göre tevhîd ya da şirk/küfür dışında üçüncü bir durum olamaz. Hayat ve ölümün birbirine zıtlığı gibi canlı olan birisinin ölü olması ya da ölü olan birisinin ise canlı olması imkânsızdır. Bunun gibi bir kişi ya mü'mindir ve tevhid ehlidir ya da kâfir/müşriktir. Kâfir olmayan kişi mü'mindir ve mü'min olmayan kişi ise kâfirdir. Bu ilkeyi benimseyen İbâzî kelâmcılar Mu'tezile'nin el-menziletu beyne'l-menzileteyn görüşünü çürütmeye çalışmışlardır. Onlara göre insanlar inanç yönünde ya mü'mindirler ya da kâfirdirler. Bunun haricinde herhangi bir şekilde isimlendirilemezler.⁵⁷

İbâziyye lâ menzilete beyne'l-menzileteyn ilkesiyle mürtekb-i kebir'e'nin hem mü'min hem de kâfir ya da müşrik gibi bir isimlendirmeye karşı çıkmaya çalışmışlardır. Çünkü onlara göre de küfür ve iman arasında nifâk diye bir durum vardır. Ancak büyük günah sahibi münafık kişi aynı anda hem mü'min hem de kâfir ya da münafık olarak isimlendirilmez. İbâziyye'nin beşinci asır kelâmcılarından Cennâvunî, Müslüman birisine müşrik ve münafık denilemeyeceği gibi münafık birisine de müşrik ve Müslüman denilemez. Aynı şekilde müşrik birisine de Müslüman ve münafık denilmez. Hatta ona göre her kim bunlardan birisini diğer bir isimle isimlendirirse küfre düşer.⁵⁸ Şemmâhî'ye göre lâ menzile beyne'l-menzileteyn'den kastedilmesi gereken husus nifaktır ve münafık ne mü'mindir ne de müşriktir. Müşrikler de mü'min olmadığı gibi münafık da değildirler. Şemmâhî de kendisinden önceki diğer İbâzî kelâmcılar gibi her kim bu gruplardan olan birisini başka bir isimle isimlendirirse küfre düşeceğini söyler.⁵⁹

Ümmetin mü'min olmayan kişinin kâfir olduğu hususunda icma ettiğini söyleyen Melşûti'ye göre Mu'tezile ve onların büyük günah sahibinin ne mü'min ne de kâfir, bilakis cehennemde ebedî kalacak fâsık olduğu görüşünü benimseyenler

55 Âmir, "Mukaddime", 45.

56 İbn Sellâm el-İbâzî, *Bedu'l-İslâm ve Şerai'u'd-dîn*, thk. Werner Schwartz - eş-Şeyh Sâlim b. Yakup (Beirut: Wiesbaden, 1986), 66-67, 94; Fiğlalı, "İbâziyye", 259; Erdemci, *İbn Sellâm el-İbâzî ve İtikadî Görüşleri*, 79-83, 95; Yıldız, "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzilerin Hariciliği Meselesi", 300.

57 Melşûti, *Usûlu'd-dîn ev el-usûlu'l-aşra*, 123-124; Ebû Muhammed Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-Ukûl*, tsh. eş-Şeyh Ahmed b. Hamd el-Halîlî, thk. Abdurrahman Umeyra (b.y: Dâru'l-Cil, 1989), 2/304-305; Âmir, "Mukaddime", 46-48.

58 Cennâvunî, *Akîdetu't-tevhîd*, 49.

59 Şemmâhî, *Metnu'd-diyânât*, 296; Yüce, "Ebû Sâkin Eş-Şemmâhî'nin "Metnu'd-Diyânât" Adlı Risalesi Bağlamında İbâziyye'nin Kelâmî Görüşleri", 239.

bu icmayı nakzetmişlerdir. Ona göre bir kişi imandan çıkmadıkça küfre ve küfürden de çıkmadıkça imana giremez. Küfürden çıkıp da imana girmemek mümkünse o zaman sevap ve cennetten çıkıp da cehenneme girmemek de mümkün olur. Bu durumda akıllı mükellef kişi ne saîd ne de şakî olur. Hâlbuki Allah Teâlâ mü'mine cenneti va'detmiş, fâsığa da cehennem va'idinde bulunmuştur. Eğer fâsık kâfir olmadığı halde cehennemde ebedî kalacaksa fâsık olmadığı halde kâfir olması da mümkündür. Aynı şekilde muttaki bir Müslüman olmadığı halde cennette ebedî kalan bir mü'min olması da mümkündür. Mu'tezile'nin mürtekb-i kebîre hakkındaki görüşünü bu şekilde eleştiren Melşûti'ye göre Mu'tezile bu konuda Mürcie'ye benzer düşüncelere sahiptir. Ayrıca Mu'tezile'nin Mürcieden neş'et ettiğini ve Hasan Basrî'nin dostlarından olduğunu iddia eder.⁶⁰

Vercelânî büyük günah işleyen kişinin ne mü'min ne de kâfir olduğunu iddia eden Kaderiyye'nin lâ menzile beyne'l-menzileteyn ilkesine itiraz ettiğini ifade etmektedir. Ona göre zaten Allah Teâlâ "*Hiç mü'min fasık gibi olur mu? Bunlar (elbette) eşit olmazlar.*"⁶¹ sözüyle fâsık kimseyi küfürle isimlendirmiş ve bu surenin devamında "*Fasıklık edenlere gelince, onların barınağı ateştir*"⁶² ayetiyle de fâsıkların cehennemde olacaklarını bildirmiştir. Vercelânî bu ayetlerden sonra "*Şüphesiz ki cehennem kâfirleri elbette kuşatacaktır*"⁶³ ayetini zikrederek cehenneme gidenlerin kâfir olduğunu ve dolayısıyla fâsıklar da cehenneme gidecekleri için onların da kâfir olduğunu göstermeye çalışmaktadır.⁶⁴ Münafığın müşrikten farklı olduğunu söyleyen Vercelânî'ye göre fiiller yönüyle münafık olanlar kastedilmektedir, yoksa itikat yönüyle münafık olanlar kastedilmemektedir. Çünkü İbâzilerin tümüne göre nifâk itikatta değil de fiillerdedir. Vercelânî'nin aktarımına göre bazı İbâziler Hz. Peygamber dönemindeki münafıkların müşrik olduklarını, Hz. Peygamber'den sonraki nifâğın ise büyük fiillerde/kebirede gerçekleştiğini söylemişlerdir. Vercelânî, Kur'an'da bazen fâsıklığın küfürden daha şiddetli olarak zikredildiğini⁶⁵ ifade etmektedir. Ona göre münafıklar Allah'ın hükümlerine inanmadıkları gibi bazen Resulullah'ın arkasında kaş göz hareketlerinde bulunarak onun peygamberliğini de kalben tasdik etmemişlerdir, müşriklerin fiillerine benzer fiillerde bulunmuşlardır ve bundan dolayı mü'min değillerdir.⁶⁶

Abdullah b. Humejd es-Sâlimî de (1332/1914) selefleri gibi Mu'tezile'nin el-menziletu beyne'l-menzileteyn iddiasının aksine iman ile küfür arasında başka bir konumun olamayacağını zikreder. O da iki sınıfın olduğunu söyler. İtaat ehline has olan sınıfta yer alanlar mü'min, Müslüman, muttaki ve sâlih kimselerdir. Zâlim,

60 Melşûti, *Usûlu'd-dîn ev el-usûlu'l-aşra*, 123-127.

61 es-Secde 32/18.

62 es-Secde 32/20.

63 et-Tevbe 9/49.

64 Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 2/48.

65 en-Nür 24/55.

66 Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 2/48-49, 52-53.

günahkâr ve kâfir olan kebâir ehli ile bizzat müşrikler ise ikinci sınıfı oluşturur. Fâsık, kâfir ve müşrik lafızlarının aynı anlama geldiğini söyleyen es-Sâlimî'ye göre mükellef kişi ya mü'mindir ya da kâfirdir, büyük günah işleyen kişi ise küfre girer.⁶⁷

7. el-Emr ve'n-Nehy

İbâzî kelâmcıların el-emr ve'n-nehy ilkesini kullanmalarının en önemli sebeplerinden birisi Allah Teâlâ'nın kullarına kendisine itaati emretmesi ve ma'siyeti nehyetmesidir. Cennâvunî tevhîd ehlinin Allah Teâlâ'nın kullarına her zaman emr bi'l-ma'rûf ne nehy anî'l-münkeri farz kıldığı hususunda ittifak halinde olduğunu, ama imâmetin insanlara vacip olmadığını iddia edenlerin bu ittifakı nakzettiklerini aktarmaktadır.⁶⁸ Ebû Tâhir İsmail b. Mûsâ el-Ceytâlî (öl. 750/1349) bulûğ çağına eren mükellefin Allah'ın kendisine itaati emrettiğini ve bu itaatten dolayı sevabı vacip kıldığını, aynı şekilde ma'siyeti nehyettiğini ve ma'siyetten dolayı cezayı vacip kıldığını bilmesi gerektiğini ve eğer bundan haberdar olmasa şirke düşeceğini zikreder. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in iyiliği emredenlerden ve cahillerden yüz çevirenlerden olduğunu bilmesi gerektiğini de ifade etmektedir.⁶⁹

İbâziyye'de el-emr bi'l-ma'rûf, vacip, müstehab ve mendûb şeklinde taksim edilmiştir. İbâzî düşüncesine göre çocuklar İslâm'ın şiarlarıyla emredilmeli ki ergenlik çağına ulaştıklarında bu şiarları bilmiş olsunlar. Bundan dolayı çocukların ileride İslâm'ı yaşayabilmeleri için müstehab ve mendûb olan hususlarla emrolunması gerekir. Münkerden nehyolunmaları da aynı gerekçelerden dolayı gereklidir. Zira çocukların ergenlik çağına ulaşmalarıyla İslâm'ın şiarlarından haberdar olabilmeleri için küçük yaşlardan itibaren münkerden uzak durulmaları da emredilmelidir.⁷⁰

Melşûti'ye göre Allah Teâlâ emir ve nehy ilkesini İslâm'ın en güçlü bağı, dinî farizâların en muhkemi kılması ve dünya ile ahirette en büyük karşılık ve menfaati buna hasretmiştir.⁷¹ Bundan dolayı Mu'tezile'de olduğu gibi İbâziyye'de de iyiliği emretmek ve kötülüğü nehyetmek temel ilkelerden birisi olarak görülmüştür. Hatta İbâzîlere göre emir ve nehy ilkesini zayıf etmek büyük günahlardan addedilmiştir. İbâzîlikte bu ilke insanı bireysel olarak bağladığı gibi sosyal olarak da bağlamaktadır. Melşûti, Allah Teâlâ'nın emir, nehy, hakkı ve adâleti gerçekleştirmeyi emretmesinden dolayı imâmet akdinin farz olduğunu savunmuştur. Ancak İbâzîler imâmeti herhangi özel bir soya hasretmemişlerdir. Bu konu hakkındaki temel şartları imam olarak seçilen şahsın şer'î yeterliliğe sahip

67 es-Sâlimî, *Meşâriku Envârî'l-Ukûl*, 2/304-308; Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *Cevâbâtul-İmâm es-Sâlimî*, haz. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah es-Sâlimî, der. Abdussettâr Ebû Gudde (Bidiye/Umân: Mektebetul-İmâm es-Sâlimî, 2010), 1/37-38; Bardak, "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd es-Sâlimî'nin Kelâmî Görüşleri", 784.

68 el-Cennâvunî, *Kitâbu'l-Vad'*, 71; Melşûti, *Usûlu'd-dîn ev el-usûlu'l-aşra*, 141; Ebû Tâhir İsmail b. Mûsâ Ceytâlî, *Kavâidu'l-İslâm*, thk. Ahmed b. Sâlih eş-Şeyh Ahmed (Umân: Mektebetu'd-Dâmirî li'n-neşr ve't-tevzî', 1436/2015), 1/76; Âmir, "Mukaddime", 52.

69 Ceytâlî, *Kavâidu'l-İslâm*, 1/40, 76.

70 Eттаfeyyîş, *Şerhu Akideti't-tevhîd*, 242.

71 Melşûti, *Usûlu'd-dîn ev el-usûlu'l-aşra*, 141-142.

olmasıdır. Bu meziyete sahip kişi hakkı ve adâleti tesis ettiği sürece kendisine itaat etmek vâciptr. Ama hakka muhalefet edip ve daha sonra da tövbe etmezse kendisine karşı çıkmak/huruç caizdir.⁷² İmâmetin vacip olduğunu savunan Cennâvunî'ye göre İbâzilerin içinde teşekkül etmiş ve Rüstemiler döneminde Abdullah b. Vehb er-Rüstemî'nin imametini inkâr eden Nükkâs yani Nükkâriyye⁷³ imâmetin vücûbiyetini inkâr etmiştir. Ona göre el-emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehî ani'l-münker de ancak imamın varlığıyla mümkün olduğu için dolayısıyla Nükkâriyye bu ilkeyi inkâr ederek ümmetin icmasının dışına çıkmıştır.⁷⁴

8. Velâyet ve Berâet

Velâyet, sözlükte yakınlık anlamına gelir ve yetimin işlerini yürütmek (vilâyetu emri'l-yetîm) ve maslahatını gözetmekten oluşturulmuştur. Sözlükteki bu anlam aynı şekilde Allah Teâlâ'nın dostlarına olan yardımı ve onları korumasından müteşekkil olan velayetinden de türetilmiştir. Velâyetin istilâhî anlamı ya da şer'î kullanımı ise Müslümanları kalbî olarak sevip onlara istiğfarda bulunma vücûbiyetidir. Sözlükte uzaklaşmak ve çıkmak anlamına gelen berâet kavramının istilâhî anlamı ise küfürlerinden dolayı kâfirleri kötüleyip onlardan ayrılmak ve tevbe edinceye kadar ma'siyet ehlinde uzaklaşmaktır.⁷⁵

Velâyet ve berâet kavramları kelâm ekolleri arasında bilhassa Şia ve Haricî kelâmında çokça kullanılmıştır. Öyle ki İmâmiyye Şia'sında velâyet, beş temel inanç esası arasında zikredilmekte ve on iki imama velayet etmek farz olarak görülmektedir. İbâziyye'de haramlardan sakınıp dinî vecibelere sıkı bir şekilde sarılan kimselere muhabbet beslemek vaciptir ve bu kişilere karşı velayetin ilan edilmesi ve o kişinin Allah'ın rahmet ve bağışlamasına nail olmasını talep etmek gerekir.⁷⁶ Diğer Haricî firkalarda olduğu gibi İbâziyye'de de velâyet ve beraat kavramları akidevî ve içtimâî bir fonksiyona sahiptir. Bu ilke sayesinde İbâziyye'nin aslî kimliğini koruyarak günümüze kadar geldiği ifade edilmektedir. İbâzî inanç ve ibadetlere bağlı kalınmadığında bu cemaatten dışlanacağına farkında olan bir İbâzî söz konusu velâyet ve berâet kavramlarına titizlikle riayet eder.⁷⁷

Cennâvunî, Müslümanlara velâyetin, kâfirlere ve kendisinde büyük günahların sadır olduğu zâlimlere ise berâetin iman esası olduğunu ve bundan uzak durup kaçınan ya da bu konuda cehaleti olan kişinin müşrik ve kâfir olduğunu ifade

72 Melşûti, *Usûlu'd-dîn ev el-usûlu'l-aşra*, 145-147; Âmir, "Mukaddime", 52-53.

73 Ateş, *Günümüz Umman İbadiyyesi*, 159-160.

74 Cennâvunî, *Kitâbu'l-Vad'*, 71-72; Cennâvunî, *Akîdetu't-tevhîd*, 53.

75 Cennâvunî, *Akîdetu't-tevhîd*, 48; Ceytâlî, *Kavâidu'l-İslâm*, 1: 83, 135; A'vest, *Dirâsâtu'l-İslâmiyye fi Usûli'l-İbâziyye*, 99; Sabri Hizmetli, "İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 28 (1986), 182-183, 195-196.

76 Muammer, *el-İbâziyye fi mevkibi't-tarih*, 69.

77 H. Corbin, "Şiilikte Velâyet Kavramı", çev. Sabri Hizmetli, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (1983): 717; Hizmetli, "İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı", 181-182; Kadriye Yanmış, *İslam Mezheplerinde Tekfir ve İbadiyye'nin Tekfir Anlayışının Mukayesesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 46.

eder.⁷⁸ Vercelânî, Kur'an'dan deliller getirerek Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in müminlerden olduğunu ve kendilerine velâyet edilmesi gerektiğini zikreder. Şûra ehlinin uygun görmelerinden dolayı Hz. Osman'ın da velâyetinin hak olduğunu zikrettikten sonra harama bulaştığı için azledilip öldürülmesinin de hak olduğunu ifade eder. Aynı şekilde Hz. Ali'nin de velâyetinin hak olduğunu ve kendisine isyan eden Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Aişe'ye karşı savaşının da hak olduğunu ifade eder. O, Hz. Ali'ye isyan edenlere Allah Teâlâ'nın cenneti haram kıldığını ve onların cehennemlik olduğunu, ama Hz. Aişe isyanından dolayı pişman olup tövbe ettiği için cehennemlik olmadığını zikreder. Daha sonra da Hz. Ali'nin hakem olayında binlerce ashabını öldürdüğünü ve akabinde ise bu eyleminden pişman olduğunu, buna rağmen kasıtlı olarak bir mü'mini öldüren kişinin cehennemde ebedî kalacağına dair ayeti⁷⁹ delil getirerek Allah'ın ona Haremeyn'i haram kıldığını, onun günahları yüzünden müşriklerin İslâm diyarında kendilerini güvende hissettiklerini ve onun Müslümanlara karşı aşırıya geçtiğini iddia etmektedir.⁸⁰

İbâzî kelâmcı Ceytâlî'ye (öl. 750/1349) göre ergenlik çağına ulaşmış her mükellefin Allah Teâlâ'nın geçmişten kıyamet gününe kadar olan ve olacak tüm düşmanlarından teberrî etmesi farzdır. Öyle ki kâfirlerden teberrî etmek tevhihtir ve bunu yapmamak ise şirktir. Ettafeyyiş de İbâzî akidesini yorumlarken kâfirler ve vaîd ehline berâetin vacip olduğunu ve bunun tevhih olduğunu, bunu uygulamayan kişinin ise şirke düştüğünü ifade etmektedir. Aynı şekilde adâletsiz ve zalim olan lider ve onun zulmüne tabi olanlardan da teberrî etmek ve yeri de zulüm ve adaletsizlik diyarı olarak isimlendirmek gerekir. Böyle bir yerde yaşayıp da Müslümanların söz ve fiillerine uygun bir şekilde yaşadığı bilinen kişiler ise dost/tevellâ edinilir.⁸¹

İbâziyye'de velâyet ve berâet konusu ile ilgili dikkat çekici bir husus da mezhep değişikliğinde bulunan kişilere karşı da aynı şekilde teberrîde bulunma zorunluluğudur. Hak ehli ve hilaf ehli mezhepleri ayırımına gidilerek hak mezhepten ayrılan kişilerin kendi yakınlarına tevellâda bulunup hak mezhep mensuplarına karşı teberrîde buldukları gerekçesiyle bu kişilere de teberrîde bulunulması vacip görülmektedir. Bu tür kişiler pişman olup tövbe etmedikçe onlara tevellâ edilemez ve hatta eğer düşmanlık beslerlerse öldürülmeleri bile helal kılınmaktadır. Ceytâlî, İbâziyye'nin kurucuları arasında sayılan Câbir b. Zeyd'in, hak mezhepten ayrılan Hardele adlı kişinin öldürülme fetvasını verip bu hükmü icra ettirdiğini aktarmaktadır.⁸²

78 Cennâvunî, *Akîdetu't-tevhîd*, 47-48. Cennâvunî, *Akîde'sinde kimlere velâyet ve berâetin gösterileceğini ayrıntılı bir şekilde tasnif etmektedir. bk. Cennâvunî, Akîdetu't-tevhîd*, 47-48; Ulvi Murat Kılavuz, "Kuzey Afrika İbâzî Akidesi: Cenâvunî Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2015/2), 92-100.

79 en-Nisâ 4/93.

80 Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 1/39-41.

81 Ceytâlî, *Kavâidu'l-İslâm*, 1/114, 118-119; Ettafeyyiş, *Şerhu Akîdeti't-tevhîd*, 381.

82 Cennâvunî, *Akîdetu't-tevhîd*, 48; Ceytâlî, *Kavâidu'l-İslâm*, 1/122-123, 159; Kılavuz, "Kuzey Afrika İbâzî Akidesi: Cenâvunî Örneği", 99-100.

İtikadî mezhepler hakkındaki değerlendirmede sadece kendilerinin hak mezhep ve ehl-i istikâmet olarak gören İbâzî anlayışa göre kendilerinin dışındaki diğer mezhepler ehl-i sünnet ve'l-cemaat ya da ehl-i istikâmet olarak isimlendirilemez, ehlu'l-fırak ya da ehlu'l-hilâf olarak isimlendirilirler. Birçok İbâzî, kendilerinin Haricî olarak isimlendirilmesine karşı çıktıkları için ehlu'l-fırak, ehlu'l-bidat ya da ehlu'l-hilâf arasında Mu'tezile, Cebriyye, Mürcie'yi zikrettikleri gibi Haricîleri de zikrederek onların cehennemlik olduklarını ve onlardan teberrî edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁸³ Son dönem İbâzî bilginlerden Muammer, İbâzîlerin, ma'siyet işleyenleri dinden çıkarmadıklarını, onlara karşı şirk hükmünde bulunmadıklarını, ama onlar tövbe dip ma'siyetlerinden vazgeçinceye kadar kendilerine buğzedip onlardan teberrî ettiklerini ilan etmeleri gerektiğini söyler.⁸⁴

9. el-Esmâ ve'l-Ahkâm

el-Esmâ ve'l-ahkâm İbâziyye'nin daha önce geçen inanç esaslarına bağlı olarak öne sürülmüş bir ilkedir. Bu ilke, insanların inanç ve amelleri neticesinde hangi hükümlere tabi olacağı ve hangi isimle nitelendirileceğiyle ilgilidir. Büyük günah işleyen kişiyi hangi isimle isimlendirileceği meselesi başta olmak üzere, müvahhitlerin iman ile isimlendirilip isimlendirilemeyeceği, hangi inanç ve amellerden dolayı küfür isminin terettüp edileceği ve Ehl-i Kitapın hangi isimle isimlendirileceği gibi konular bu ilke çerçevesinde tartışılmıştır. Şemmâhî'ye göre imanla isimlendirme dinine vefâlı olanların hakkıdır, Ehl-i Kitap müşriktirler, Allah ve Resulü'nün ahkâmını değiştiren kişi kâfirdir. Hatta ona göre re'yi yani içtihadı ve Sünneti inkâr etmek de küfrü irtikâb eden bir suçtur. Çünkü ma'rîfetullahı ızdırârî bir şekilde ulaşılamaz bilakis bir haber verici ve uyarıcı ile ulaşılır.⁸⁵ Şemmâhî, isimlerin hükümlere tabi olduğunu ve müvahhitlerin hükmünün müşriklerin hükmü gibi olmadığını ve aynı şekilde müşriklerin hükmünün de müvahhitlerin hükmü gibi olmadığını ifade etmektedir.⁸⁶ Ceytâlî'ye göre insanların yaptıkları fiillerinden dolayı isimlendirilmesi ve bu fiillerin faillerinin isimlendirilmesi iman/mü'min, nifâk/münafık ve şirk/müşrik şeklinde üç çeşittir.⁸⁷ Ona göre Müslümanlardan ehl-i hak ile ilgili hüküm velâyet iken, ehl-i hilâf hakkındaki hüküm ise berâettir. Ehl-i hilâf yanlılarından vazgeçip İbâzîlerin fikirlerini benimsedikleri zaman velayet hükmünü kazanmış olurlar.⁸⁸

İbâziyye'de küfür nimet küfrü ve şirk küfrü şeklinde tasnif edilmiştir. Diğer Haricî fırkalar büyük günah işleyenleri şirk küfrü ile isimlendirirken İbâzî kelâmçılar nimet küfrü ile isimlendirmişlerdir. Onlara göre mürtekb-i kebîre

83 Ebubekir Ahmed b. Abdillâh b. Mûsâ en-Nizvânî el-Kindî, *el-Cevheru'l-Muktasar*, thk. Seyyide İsmail Kâşif (Mas-kat: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1403/1983), 126, 138, 141; Ceytâlî, *Kavâidu'l-İslâm*, 1 122; Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 2/ 64 vd; Yıldız, "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Haricîliği Meselesi", 303-305.

84 Muammer, *el-İbâziyye fi mevki'bî't-tarih*, 72.

85 Şemmâhî, *Metnu'd-diyânât*, 296; Yüce, "Ebû Sâkin Eş-Şemmâhî'nin "Metnü'd-Diyânât" Adlı Risalesi Bağlamında İbâziyye'nin Kelâmî Görüşleri", 246-247.

86 Şemmâhî, *Metnu'd-diyânât*, 296.

87 Ceytâlî, *Kavâidu'l-İslâm*, 1/155.

88 Ceytâlî, *Kavâidu'l-İslâm*, 1/157.

nimet küfründedir ve ona müşrik denilmeyeceği gibi mü'min de denilemez. Çünkü naslara kaşı çıkmadığı için müşrik olmamıştır ve nasları ihlal edip şeriatı çiğnemediğinden dolayı kâfir de olmamıştır. Yine de küfür içindedir ve küfrü de nimet küfrüdür. Öyle ki Ettafeyyîş, Vehbî İbâzilerin bu görüşlerinin Hasan Basrî'nin görüşü olduğunu ifade etmektedir.⁸⁹ Vercelânî ise basiretli Müslümanların ceheneneme girecek kişilere küfür ismini hükmettiklerini ve onları Allah'ın düşmanları, fâsıklar ve zalimler şeklinde lakaplandıklarını söyler.⁹⁰

İnsanları inanç yönünde mü'min ve kâfir şeklinde iki kategoride değerlendiren son dönem İbâzî âlimlerinden es-Sâlimî de önceki İbâzî kelâmcılar gibi Mu'tezile'nin el-menziletu beyne'l-menzileteyn görüşüne karşı çıkararak büyük günah sahibinin kâfir olduğunu ve küfrün de inkâr ve nimet küfrü şeklinde ikiye ayrıldığını zikreder. Ona göre Mu'tezile'nin fasık ismine yüklediği anlam ile kendilerinin yükledikleri anlam farklıdır. İbâzîlere göre fâsık isminin Mu'tezile'nin aksine hem müşrik hem de münafık isimlerini de kuşattığını söyler. Mükellef kişinin ya mü'min ya da kâfir olduğunu söyleyen es-Sâlimî'ye göre mürtekb-i kebîre küfre girer, itaat ehlinde yer alanlara mü'min, Müslüman, müttaki ve sâlih gibi isimler verilirken, kebâir ehline ise zâlim, günahkâr, kâfir ve müşrik gibi isimler verilir.⁹¹

Sonuç

Mu'tezile'nin temel inanç esasları el-usûlu'l-hamse/beş usûl şeklinde tasnif edildiği gibi İbâziyye'nin temel inanç esasları da İbâzî kelâmcılar tarafından genel olarak el-usûlu't-tis'a/dokuz usûl şeklinde tasnif edilmiştir. İbâziyye'nin temel inanç esaslarından olan dokuz ilke şunlardır: Tevhîd, Kader, Adalet, el-va'd ve'l-va'id, el-menziletu beyne'l-menzileteyn, lâ menziletu beyne'l-menzileteyn, el-emr ve'n-nehy, el-velâyet ve'l-beraat, el-esmâ ve'l-ahkâm. Telâti, İbâziyye'nin temel inanç esaslarını sekiz, Melşûti ise on ilke şeklinde zikretmiştir. Her ne kadar Melşûti dokuz ilkeye ek olarak "el-esmâ ve's-sifât" şeklinde müstakil bir ilkeyi zikretmiş olsa da bu ilke İbâzî kelâmında daha çok "tevhîd" ilkesi bağlamında ele alınmıştır.

Tevhîd, va'd ve va'id, el-emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehy ani'l-münker vb. birçok konuda Mu'tezile ile benzer görüşe sahip olan İbâziyye, mürtekb-i kebîre'nin isimlendirilmesi ve özellikle de insan fiilleri meselesinde farklı görüşler savunmuştur. İbâziyye'nin temel ilkelerinden birisi olan "Lâ menzile beyne'l-menzileteyn" ilkesi gereğince mürtekb-i kebîrenin nimet küfründe olduğu ileri sürülmüştür. İnsan fiillerinde ise Allah Teâlâ'nın her şeyin yaratıcısı olduğu gibi insan fiillerinin de yaratıcısı olduğunu savunularak Kaderiyye ve Mu'tezile'nin insanların kendi fiillerinin yaratıcısı oldukları şeklinde iddialarını eleştirilmiştir.

89 Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 2/42; Ettafeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-tevhîd*, 466, 532.

90 Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 2/41.

91 es-Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*, 2/304-308; es-Sâlimî, *Cevâbatu'l-İmâm es-Sâlimî*, 1/37-38.

Aynı şekilde Mücbire'nin insanın kendi fiillerini yapmaya mecbur olduğu iddiası da Allah Teâlâ'nın çirkinlik ve zulümden münezzehe olduğu inancından hareketle eleştirilmiştir. Bu hususta Eş'arîler'de olduğu gibi fiiller, yaratılması yönüyle Allah'a, insanların ihtiyar ve iradesinden dolayı kazanılması yönüyle insana atfedilmiştir. Ef'al-i ibâd meselesinde Eş'ariyye ile benzer şekilde halk ve kesb nazariyesi savunulmuştur. İlk kelâm fırkalarından İbâziyye'nin bu görüşü savunması özgün yönlerinden birisi olduğunu söylememiz mümkündür. Zira bu nazariye daha çok Dirâr b. Amr, Eş'ariyye ve Mâturidiyye ile birlikte zikredilmektedir. İbâziyye'nin kendi içinde görüş farklılıklarının olduğunu da söylememiz mümkündür. İnsan fiilleri meselesinde Avtebî gibi insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu savunanlar da olmuştur.

İbâziyyenin temel inanç esaslarından ayrı ayrı zikredilen el-menziyetu beyne'l-menziyeteyn, lâ menziyetu beyne'l-menziyeteyn, va'd-vâid ve el-esma ve'l-ahkâm ilkelerinin birbiriyle bağlantılı, hatta birbirine mütedahil olduğunu söyleyebiliriz. Bu ilkeleri el-esma ve'l-ahkâm başlığı altında toplamak da mümkündür. Benzer bir değerlendirme adâlet ve kader ilkeleri için de yapılabilir.

Bu çalışmada ele alınan İbâziyye'nin dokuz temel inanç esaslarından her birisinin müstakil olarak ayrıntılı bir şekilde araştırılabilecek konular arasında yer aldığını söyleyebiliriz. İbâziyye'nin insanın bireysel ve toplumsal sorumluklarını önemseydiği, tevhîd, adâlet, insan fiilleriyle bağlantılı olarak Allah-insan ve insan-insan ilişkisi konularında özgün görüşlere sahip olduğu ve bu konuların ayrıntılı bir şekilde araştırılması gerektiği sonucuna ulaştık. Ayrıca İbâziyye'nin hem kelâmçıları hem de kelâmî görüşleri açısından araştırılmaya değer bâkir bir alan olduğunu da ifade edebiliriz.

Kaynakça

- A'veşt, Bekir b. Said. *Dırâsâtu'l-İslâmiyye fi'l-Usûli'l-İbâziyye*. b.y: 4. Basım, ts.
- Aktepe, Orhan. "Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Va'îd İlkesi". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2011), 157-177.
- Albayrak, İsmail. "İçimizdeki Öteki: Tefsirde Hâricî (İbâdî) Algılamasına Dair Genel bir Değerlendirme". *Usûl İslam Araştırmaları* 4 (Temmuz-Aralık/2005), 7-38.
- Âmir, Venîs et-Tâhir. "Mukaddime". *Usûlu'd-dîn ev el-usûlu'l-aşra*. mlf. Tebgurîn b. Dâvûd el-Melşûti. thk. Venîs et-Tâhir Âmir. 5-72. Maskat: Mektebetu'l-Ceyli'l-Vâid, 1426/2005.
- Ateş, Orhan. "İmam Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd ve İbâdiyye Fırkası İçindeki Yeri", *Eurasian Journal of Researches in Social and Economics Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2017), 58-84.
- Ateş, Orhan. *Günümüz Ummân İbâdiyyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Bardak, Ahmet. "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd es-Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri". *Şarkiyât İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.
- Bârûnî, Ebû Rebî' Süleyman el-. *Muhtasaru tarihi'l-İbâziyye*. b.y: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995.
- Ca'birî, Ferhât el-. *el-Bu'du'l-hadârî li'l-âkâdeti'l-ibâziyye*. b.y: Matbaatu'l-Elvân el-Hadîse, 1987.
- Cennâvunî, Ebû Zekerîya Yahya el-. *Akâdetü't-tevhîd "Une Profession de Foi Ibâdîte: La Profession de Foi d'Abû Zakariyyâ' Yahyâ ibn al-Hâyr al-Ğannâwunî"*. mlf. Pierre Cuperly. *Bulletin d'Etudes Orientales* 32-33 (1981-1982), 47-54.
- Cennâvunî, Ebû Zekerîya Yahya ibnu'l-Hayr b. Ebi'l-Hayr el-. *Kitâbu'l-Vad' muhtasarun fi'l-usûl ve'l-fikh*. thk. Ahmed b. Sâlih eş-Şeyh Ahmed - Bekir b. Muhammed b. İsâ Fehhâr. Umân: Mektebetu'd-Dâmirî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1436/2015.
- Ceytâlî, Ebû Tâhir İsmail b. Mûsâ el-. *Kavâidu'l-İslâm*. thk. Ahmed b. Sâlih eş-Şeyh Ahmed. 2 Cilt. Umân: Mektebetu'd-Dâmirî li'n-neşr ve't-tevzî', 5. Basım, 1436/2015.
- Corbin, H. "Şiilikte Velâyet Kavramı". çev. Sabri Hizmetli. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (1983), 717-726.
- Dercinî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Said ed-. *Kitâbu Tabakâti'l-meşâyih bi'l-magrib*. thk. İbrahim Tallây. Buleyde/Cezayir: y.y, 1394/1974.
- Erdemci, Cemalettin. *İbn Sellam el-İbâdî ve İtikadi Görüşleri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*. nşr. Naîm Zerkûr. 2 Cilt. Beyrût: Mektebetu'l-Asriyye, 1426/2005.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf. *Şerhu Akâdeti't-tevhîd*. thk. Mustafa b. en-Nâsır Vînten. Gardâye/Cezayir: Matbaatü'l-Arabiyye, 1422/2001.
- Ferâhidî, Rebî' b. Habîb el-. *el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu'l-İmam er-Rebî' b. Habîb*. Umân: Vezâretu'l-evkâf ve's-Şuûnî'd-Dîniyye, 1432/2011.
- Hârisî, Sâlim b. Hamd b. Süleymân el-. *el-Ukûdu'l-Fiddiyye fi Usûli'l-İbâdiyye*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2. Basım, 2017.
- Hayyât, Ebu'l-Hüseyn el-. *Kitâbu'l-İntisâr Mu'tezile Savunusu*. çev. Metin Yıldız. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

- Hizmetli, Sabri. "İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 28 (1986), 181-204.
- İbn Sellâm el-İbâzî. *Bedu'l-islâm ve şeraiu'd-dîn*. thk. Werner Schwartz - eş-Şeyh Sâlim b. Yakup. Beyrut: Wiesbaden, 1986.
- Keskin, Mehmet. *İmam Eş'arî ve Eş'arilik*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.
- Kılavuz, Ulvi Murat. "Kuzey Afrika İbâzî Akidesi: Cenâvünü Örneği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2015/2), 71-123.
- Kindî, Ebubekir Ahmed b. Abdillâh b. Mûsâ en-Nizvânî el-. *el-Cevheru'l-Muktasar*. thk. Seyyide İsmail Kâşif. Maskat: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1403/1983.
- Komasyon. *Mu'cemu mustalahâtî'l-İbâziyye*. 2 Cilt. Maskat: Vezâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 07 Nisan 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Madelung, Wilferd. "Eş'arî Öncesi Kelâma Şîî ve Haricî Katkı". çev. Süleyman Akkuş. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2007), 161-184.
- Melşûti, Tebgurîn b. Dâvûd el-. *Usûlu'd-dîn ev el-usûlu'l-aşra*. thk. Venîs et-Tâhir Âmir. Maskat: Mektebetu'l-Ceyli'l-Vâid, 1426/2005.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye fî mevkibî't-tarih*. Sîb/Umân: Mektebetu'd-Dâmirî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2008.
- Nami, Amr K. el-. *Studies in İbadhism*. By: Open Mind, 2007.
- Özdemir, Ahmed. *İbâziyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebî' b. Habîb'in Müsnedi*. Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Sâlimî, el-İmam Ebû Muhammed Abdullâh b. Humejd es-. *Meşâriku envâri'l-ukûl*, tsh. eş-Şeyh Ahmed b. Hamd el-Halîlî. thk. Abdurrahman Umeyra. 2 Cilt. b.y: Dâru'l-Cil, 1989.
- Sâlimî, Nureddin Abdullâh b. Humejd es-. *Cevâbâtü'l-İmâm es-Sâlimî*. haz. Abullâh b. Muhammed b. Abdullâh es-Sâlimî. Der. Abdussettâr Ebû Gudde. Bidiye/Umân: Mektebetu'l-İmâm es-Sâlimî, 2010.
- Şemmâhî, Âmir eş-. *Metnü'd-Diyanât*. Cuperly, Pierre. *Medhal ilâ Dirâseti'l-İbâziyye ve Akidetihâ*, çev. Ammar Cellâsî. nşr. Mûhammed Umâdî. 295-296. 2 Cilt. Umân: Müessesetu Tavâlt es-Sekâfiyye, 2003.
- Ünverdi, Veysi. "Mu'tezile'nin İnanç Sistemi; Usûl-i Hamse/Beş İlke ve Arka Planı". *Artuklu Akademi* 4/2 (2017), 1-28.
- Vercelânî, Ebû Ya'kub Yusuf İbrahim el-. *ed-Delîl ve'l-burhân*. thk. eş-Şeyh Sâlim b. Hamed el-Hârisî. 3 Cilt. Maskat: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1427/2006.
- Yağla b. Zeltâf, Ebû Hazr. *er-Red alâ cemî'i'l-muhalifîn*. thk. Amr Halife en-Nâmî. Sîb/Umân: Mektebetu'd-Dâmirî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1428/2008.
- Yanmış, Kadriye. *İslam Mezheplerinde Tekfir ve İbâziyye'nin Tekfir Anlayışının Mukayesesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yıldız, Metin. "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzilerin Haricîliği Meselesi". *Kader* 16/2 (2018), 294-318.
- Yüce, Mustafa. "Ebû Sâkin Eş-Şemmâhî'nin "Metnü'd-Diyanât" Adlı Risalesi Bağlamında İbâziyye'nin Kelâmî Görüşleri". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1. (2012), 221-255.

